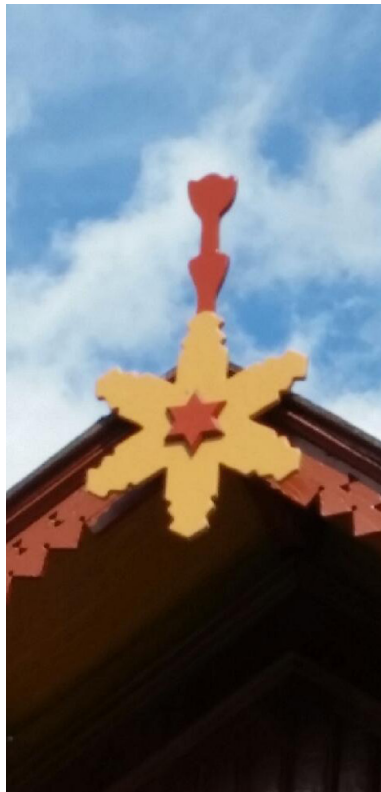

byggnadsvård

Läggesta stationshus

Läggesta 3:2, Kärnbo socken, Strängnäs kommun,
Södermanlands län

Antikvarisk förundersökning och medverkan

Christina Andersson

Läggesta stationshus

Läggesta 3:2, Kärnbo socken, Strängnäs kommun,
Södermanlands län

Antikvarisk förundersökning och medverkan

Christina Andersson

Rapport 2016:3

© 2016 Sörmlands museum

Beställningar kan göras hos:
Landstinget Sörmland
Kultur & Utbildning Sörmland
SÖRMLANDS MUSEUM
Box 314, S-611 26 Nyköping
arkiv.bibliotek@dll.se
www.sorlandsmuseum.se

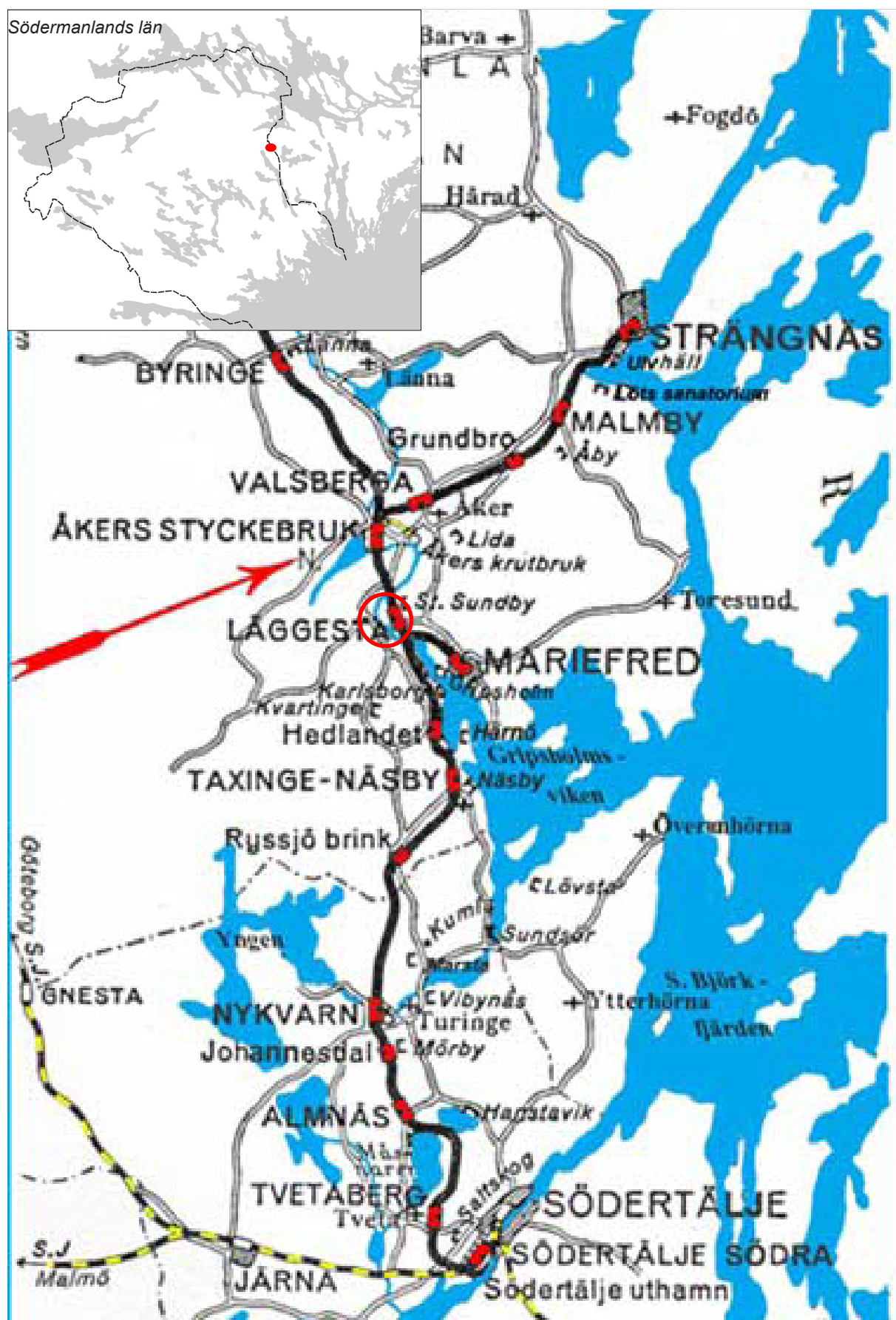
Författare: Christina Andersson, byggnadsantikvarie
Omslagsbild: Foto av nockspira taget av Thomas Lundqvist, D2016-2430
Foto, där ej annat anges: Christina Andersson
Diarienummer: KN-SLM15-0086

Allmänt kartmaterial: ©Lantmäteriverket.

Nyköping 2016

Innehåll

INLEDNING	5
LÄGGESTA NEDRE	6
Områdets historia	6
Läggesta järnvägsstation	7
Stationshusen längs Norra Södermanlands Järnväg	8
BYGGNADSBESKRIVNING	8
Exteriör	8
Interiör	10
RESTAURERING	16
Ursprunglig färgsättning exteriör	16
KULTURHISTORISK VÄRDERING	16
Utförda åtgärder	16
Slutbesiktning	16
KÄLLFÖRTECKNING	19

1. Karta över Norra Södermanlands Järnvägssträckning.

INLEDNING

Under perioden februari 2016- juli 2016 har utvändig renovering av Läggesta stationshus genomförts. Renoveringen har omfattat utvändig ommålning av stationshuset och lagning/utbyte av vissa trädetaljer och panel. Redan sommaren 2015 hölls ett inledande möte på plats och skrapning av fasadens färglager gjordes i samband med detta. Syftet var redan från början att återställa stationshusets ursprungliga färgsättning. Inledningsvis diskuterades också möjligheten att vid renoveringen återställa de spetsbågiga fönstren på stationshusets övervåning. Ett arbete som senare prioriterades bort.

Bakgrund

Länsstyrelsen i Södermanlands län har beslutat att bevilja bidrag till vård av kulturhistorisk värdefull bebyggelse. Villkor för beslutet var att val av färgtyper och kulörer

skulle göras i samråd med Sörmlands museum och i samverkan med antikvariskt medverkande. Antikvarisk medverkan har utförts av rapportförfattaren. Målningsarbetet har utförts av Thomas Lundqvist, Thomas Lundquist Måleri & Bygg. Trälagningar har utförts av Tomas Andersson vid Ebbalund. Dekorationer vid taknock har återskapats med hjälp av ursprunglig ritning och fotografier.

Syfte och avgränsning

I enlighet med Länsstyrelsens uppdrag är syftet med föreliggande rapport också att utföra en kulturhistorisk värdering och beskrivning av byggnadens exteriör och interiör. Värderingen är gjord i förhållande till liknande objekt och miljöer i länet och nationellt. Målsättningen var också att klargöra vilken arkitekt som ritade stationshuset och övriga stationsbyggnader längs Norra Södermanlands Järnväg. Tyvärr har detta inte kunnat säkerställas.

2. Vykort föreställande Läggesta stationshus med omnejd omkring sekelskiftet 1900.
Bilden tillhör Riksarkivet.

Utredningen innehåller en översiktlig beskrivning av stationsmiljön och stationshuset. Tyngdpunkten ligger på byggnadernas historik och beskrivning av exteriören. Beskrivningen av interiören fokuserar på offentliga utrymmen. Ändringar som har utförts genom åren inkluderas i beskrivningen.

Utöver platsbesök i samband med renoveringen har föreliggande rapport inneburit litteraturstudier och omfattande kontakter med järnvägshistoriskt kunniga personer. Mycket av underlaget till rapporten är hämtad i från skriften *"Läggesta Knutpunkt från vikingatid till nutid, Järnvägen Läggesta Nr SJ-SJ-ÖSIJ"* av Lennart Welanders.

LÄGGESTA NEDRE

Läggesta station är belägen mellan Strängnäs och Nykvarn. Den ursprungliga järnvägsstationen tillhörde Norra Södermanlands järnväg och invigdes 1895. Det gamla stationshuset numera kallat Läggesta nedre är beläget snett under den nya järnvägsbron på Svealandsbanan. Läggesta

nedre syftar på läget i förhållandet till Svealandsbanans nya station som ligger högre upp på berget nordväst om stationshuset. De två stationerna förbinds med en gångväg under järnvägsbron.

Sedan 1997 är stationshuset Läggesta nedre slutstation på den smalspåriga (600 mm) museijärnvägen Östra Södermanlands Järnväg, som går mellan Mariefred och Läggesta. Järnvägen drivs av en ideell museieförening som kallas ÖSIJ. Föreningen jobbar aktivt med att återskapa stationsmiljön.

Områdets historia

Stationen har fått sitt namn efter en före detta by i Kärnbo socken och ligger invid Mälaren och E20, mellan Mariefred och Åkers tyckebruk i Strängnäs kommun. Läggesta by har bestått av tre gårdar, som på en karta från 1719 benämns som Oppgården, Mellangården och Lillgården. Gårdarna fanns kvar under 1800-talets senare hälft. I början av 1970-talet fanns, bara Oppgården, kvar.

3. Nybyggt stationshus, på bilden poserar familjen Björk, restaurangpiga och banvakt med fru och barn. Bilden tillhör Riksarkivet.

Byn har haft två soldattorp, som låg nära bron över vattendraget som förband Mälaren med sjön Bondkroken. Den första bron anlades 1604. Öster om bron fanns ett utskeppningställe för järn från Skeppsta bruk i Åker och Forsbro i Gåsinge socken. De bägge bruken hade även magasin på platsen. Området, som ligger vid en udde i Mälaren, heter fortfarande Malmudden.

På den östra sidan av bron fanns ett värdshus, Läggesta gästgivaregård, som tidigare hette Sättra krog. Vårdshuset, ett kronoskattehemman som lydde under Stora Sundby fick privilegier av Kommerskollegium år 1693. Vårdshusets skjutsskyldigheter upphörde år 1909. Vårdshuset brann omkring år 1970 men byggdes upp igen och inrymmer numera företagslokaler.

Läggesta järnvägsstation

1891 bildades Norra Södermanlands järnväg med signatur NSIJ. Byggnationen av järnvägen mellan Eskilstuna och Södertälje jämte bibanor till Åkers Styckebruk-Strängnäs och Läggesta-Mariefred inleddes 1892 och öppnades

för trafik 1895. Läggesta anlades på mark köpt från stora Sundby och Mariefreds gårdar.

Under perioden 1895 fram till och med 1907 var Läggesta endast en teknisk station med restaurang. Biljetter fick inte säljas och gods fick inte utväxlas. Verksamheten fungerade så att tågen från Södertälje och Eskilstuna stannade, så att passagerarna kunde sträcka på benen och äta i restaurangen. Därefter gick tåget en tur fram och åter till Mariefred varefter de hämtade upp passagerare för fortsatt färd.

År 1902 ändrades namnet från Läggesta växelplats till Läggesta. 1917 tillkom vagnslastgodstrafik och stationen blev en vanlig station med resande- och godsutbyte.

SJ övertog järnvägen år 1931 och banan elektrifierades under 1930-talet. Fram till 1964 var stationen grenstation mellan huvudlinjen och bibanan till Mariefred. År 1974 avbemannades stationen och därmed försvann styckegods- samt expressgodstrafiken. Järnvägen lades ner 1994 och ersattes av Svealandsbanan 1997. Museieföreningen

4. Vykort på Läggesta stationshus någon gång på 1920-talet.

ÖSIJ köpte hus och mark 1995. Stationen togs i bruk som museijärnväg i maj 1997.

Stationshus på landsbygden

Det var vanligt att en enskild järnväg hade en bestämd stil på alla sina stationshus även om byggnaderna var olika stora. Även färgsättningen var genomgående enhetlig.

Stationshusen var vanligtvis uppförda så, att de vid behov var möjliga att bygga till. Privatbanorna använde ofta en planform hämtad från den vanliga parstugan med väntsal, i mitten, flankerad av bostadsdel respektive biljett- och godsexpedition. Denna byggnadstyp som var lätt att bygga till på både höjden och längden, användes för de mindre stationshusen. En annan variant, som inte nödvändigtvis var större, var vinkelbyggnaden. Där lades trafiklokaler respektive tjänstebostad förlagts i olika huskroppar. Detta sätt att i samma byggnad skilja tjänstebostad från offentliga lokaler förekom ofta under 1800-talet, exempelvis i folkskolor och i stationshus.

Det var både billigt och praktiskt med snarlika stationshus uppförda efter typritningar. Samma stationstyp kunde mångfaldigas längs en linje. Men helt lika var inte stationshusen. Varje bana hade flera typer av stationer, en för ändstationer, mindre mellanstationer osv. I många fall är det svårt vid de enskilda banorna att spåra arkitekter bakom stationer och övriga järnvägsbyggnader då ritningarna ofta signerades av arbetschef och entreprenörer vid de olika bolagen.

Vid genomgång av äldre fotografier, av stationshusen längs Norra Södermanlands Järnväg, ser man tydligt att byggnaderna är utformade efter samma modell, men med små variationer. I kontraktet som undertecknades av byggmästare F A Hjort den första september år 1883 ingår byggnation av följande stationshus: Nykvarn, Byringe, Stålbåga, Ärla och Läggesta. Av dessa finns Ärla stationshus kvar, men används numera som pizzeria. Nykvarns äldsta stationshus är rivet. Byringe stationshus har på senare tid uppmärksammats genom boken och filmen med samma namn *"Hundraåringen som försvann"*. Stålbåga och har inte undersökts närmare. Gemensamt för stationshusen är att de uppförts av samma byggmästare och dessa finns med i ett register

över SJ Stationsbyggnader i E- nummerserien: E 13951 A. Handlingarna förvaras på Riksarkivet.

Ett annat exempel på stationshus av samma typ är Åkersstyckebruks stationshus. Byggnaden finns bevarad, men är ombyggd och används numera som bostadshus.

Även Strängnäs första stationshus från 1896 var uppfört i samma stil som Läggesta, fast betydligt större.

Det har funnits en ambition att hitta arkitekten bakom stationshusen längs Norra Södermanlands Järnväg och kartlägga vilka av stationshusen som fortfarande finns bevarade. Inom ramen för rapporten besöktes dock bara Ärla stationshus och Åkersstyckebruks stationshus. Tyvärr har efterforskningarna inte lett fram till någon ny information.

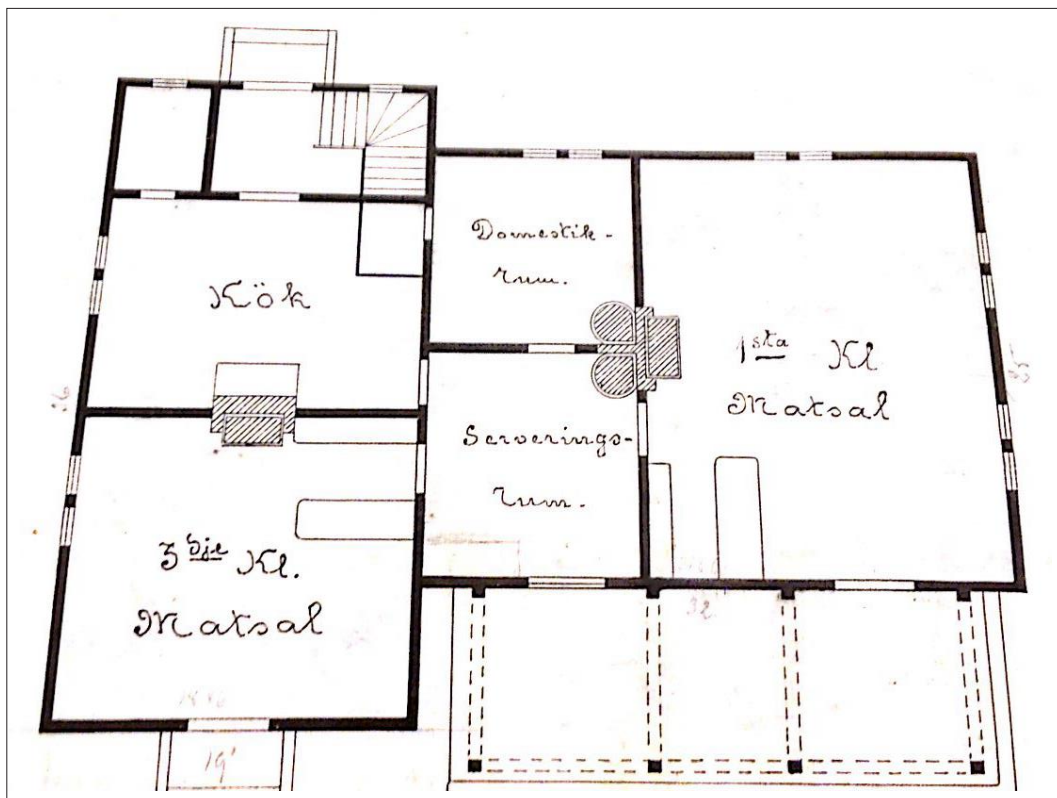
Troligtvis har byggmästaren använt sig av en eller flera typritningar som förlagor vid utformningen av stationshusen och kanske kunde han själv påverka utformningen. Adolf Edelsvärd, chefsarkitekt vid Statens järnvägar och Charls Emil Lövenskiöld gav ut flera publikationer med mönsterblad för att höja byggnadskonsten på landsbygden. Det utskjutande taket var ett av deras återkommande husbyggnadsråd.

BYGGNADSBESKRIVNING

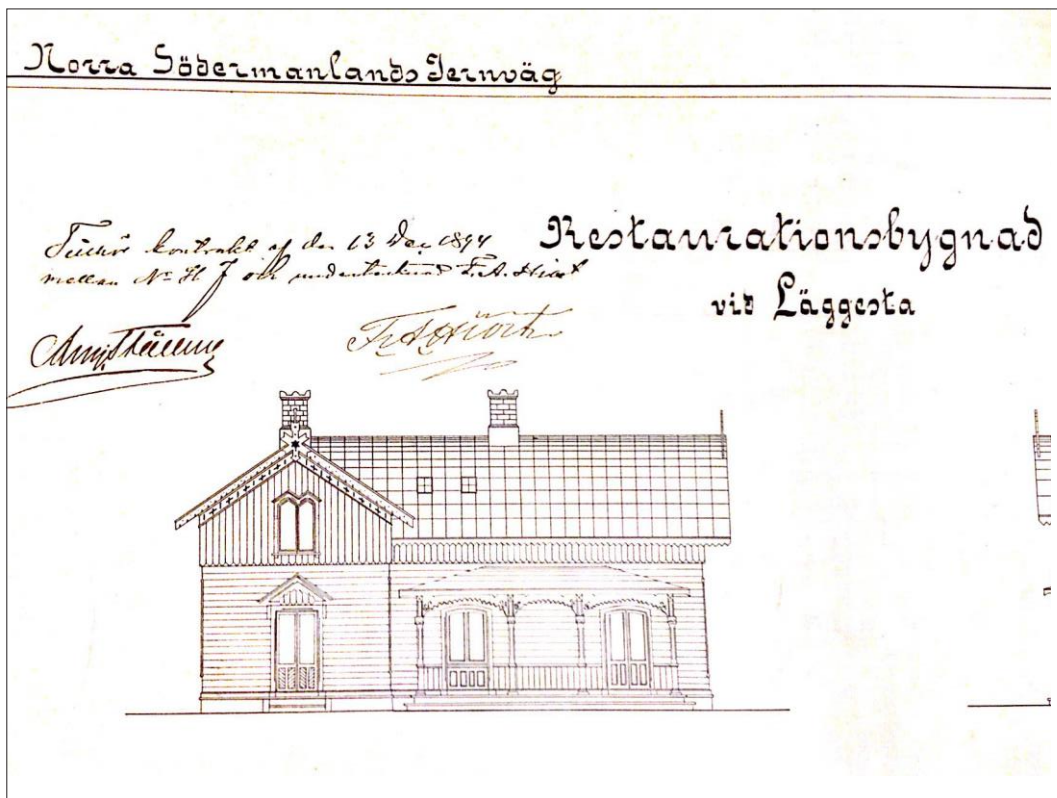
Läggesta stationshus är ett bra exempel på en typritad vinkelbyggnad från sent 1800-tal. Anläggningen bestod ursprungligen av stationshus, separat dass, ekonomihus och jordkällare. På ursprunglig ritning benämns stationshuset dock inte som station utan restaurangbyggnad. Byggnaden uppfördes 1894 av byggmästare F A Hjort från Eskilstuna. Hjort hade under 1893 fått kontrakt på att uppföra stationshusen längs banan åt NrSIJ för 137 160 kr. I priset ingick då banans samtliga stationshus samt tillhörande ekonomibyggnader (Mariefred och Taxinge-Näsby ingick inte). Enligt handlingarna vet vi också vilka fem stationer som uppfördes i den första etappen.

Exteriör

Byggnaden om en 1 ½ våning är vinkelställd och vilar på en naturstensgrund. Huskroppen har stomme av trä med panelklädda fasader och sadeltak. Bottenvåningens fasader är klädd med liggande fasspantpanel och övre

5. Ursprunglig ritning av bottenvåningen. Från början användes byggnaden som restaurang och innehöll första klass och tredjeklass matsal. Källa Riksarkivet.

6. På den första ritningen benämns Läggesta som restaurangbyggnad. Dörren på gaveln är flyttad men i övrigt stämmer ritningen med byggnadens utseende 2016. Ritningen är signerad F A Hjort. Källa Riksarkivet

våningen har stående locklistpanel. Entrén till stationshuset är vänd mot järnvägsspåret och nås via en öppen entréveranda, omsorgsfullt dekorerad med snickarglädje. Verandan har två glasade pardörrar och en glasad enkeldörr. Mellan pardörrarna finns en sittbänk i trä, som tillkommit under museijärnvägens tid. Även entrédörrarna till stationshuset har genomgått vissa förändringar. Personal och bostadsentré är förlagd på tvärgaveln mot baksidan. Entrén sker genom en glasad pardörr med dekorativt skärmtak. Entrétrappan är tillverkad under senare tid och överstämmer inte med ursprungligt utförande. Bostadsentrén flankeras av spetsbågiga fönster på var sida. Personalbostaden som är förlagd en trappa upp har en takkupa. Byggnadens fönster är spetsbågiga tvålufts-fönster med horisontell mittpost och flertalet är placerade i par. Övervåningens fönster är utbytta till tvålufts-fönster men var ursprungligen också spetsbågiga. Sadeltaket är täckt med skivtäckt plåt och har två dekorativt murade skorstenar i tegel. Förutom utbytta fönster på övervåningen och igensättning av den ursprungliga dörren på gaveln har byggnaden i stort bevarat ursprunglig arkitektur.

Interiör

Stationshuset hade enligt ursprunglig ritning expeditjonsrum, två matsalar med kök samt övervåning om tre rum och kök. Rumsindelningen är i stort sett oförändrad sedan byggnadstiden, med undantag av vissa rumsindelade väggar som tillkommit. Invändiga förändringar består i huvudsak av att rummen ändrat funktion.

Ursprungligen bestod interiören av 1:a klass matsal, expedition, serveringsrum samt kök och 3:e klass matsal. En dörr från verandan ledde direkt in till 1: klass matsalen och ytterliggare en entré var belägen på byggnadens tvärgavel mot spåret och ledde direkt in i 3:e klass matsalen (numera expedition). Köket hade egen ingång från gården. Uppvärmning skedde med kakelugnar. Restaurangverksamheten upphörde redan år 1909.

År 1914 ändrades köket och 3:e klassens matsal inreddes till banvaktsbostad. 1917 gjordes 1:a klassmatsalen om till vänsal och serveringsrummet fick en dörr ut till verandan och gjordes om till expedition. 1922 fick stationen el med växelström från Stora Sundby.

7. Läggesta stationshus, äldre fotografi.

8. Stålbåga stationshus påminner om Läggesta stationshus.

9. Byringe stationshus 1898, beläget ca 15 kilometer söder om Strängnäs.

10. Nykvarns stationshus likt Läggesta med spetsbågiga fönster och öppen entréveranda.

11. Ärla stationshus, finns fortfarande kvar och inrymmer numera pizzeria. Stationshuset är byggt efter samma typritning som Läggesta.

12. Strängnäs första stationshus 1896, bilden är beskuren. Byggnaden revs i samband med uppförandet av nytt stationshus.

13. Läggesta nedre före renovering sommaren 2015 SLM D2016-2431

14. Läggesta stationshus med entré till bostaden, Sommaren 2015. SLM D2016-2432

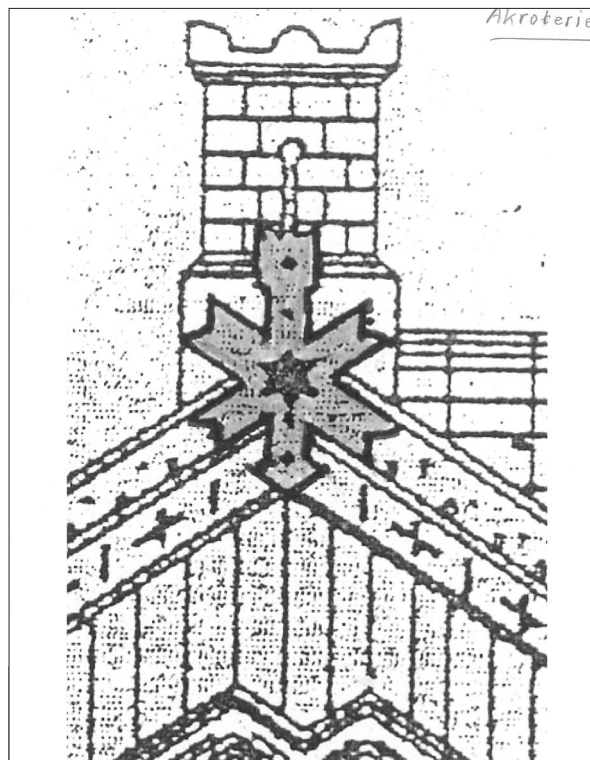
15. Detalj av fönsterkarm, vid skrapning framträder den ursprungliga färgsättningen. Fotografiet taget av målare Thomas Lundqvist. SLM D2016-2433

16. Vid torrskrapning framträder tydligt ursprunglig färgsättning på fönsterfoder och panel. SLM D2016-2434

17. Övervåningens stående panel med locklister har ett arbetat utseende. Ursprunglig kulör bränd terra. SLM D2016-2435

18. Stationshuset hade ursprungligen, utsmyckning vid taknock. Detalj av ritning.

19. Knutbräda på framsidan av stationshuset. Vid skrapning av färglager tittades rester av en blågrå kulör. SLM D2016-2436

20. Torrskrapning av fasaden. Målare Thomas i arbete. SLM D2016-2437

21. När SJ tog över stationshuset ändrades kulören till gråblå, se framskrapat väggfält. Även ytterdörren har flyttats något. SLM D2016-2438

22. Dekorativ snickarglädje tog tid att skrapa. SLM D2016-2439

23. Provstrykning av färgprover före beslut. SLM D2016-2440

24. Provmålning av fönsterbågar i engelskt rött. SLM D2016-2441

25. Läggesta stationshus i slutet av maj 2016. Halva stationshuset har återfått ursprunglig färgsättning. SLM D2016-2442

26 Läggesta stationshus. Framsidan nästan klar, maj 2016. SLM D2016-2443

Under 1930-talet gjordes vissa förändringar, vatten installerades och banvaktarbostaden i bottenvåningen gjordes om till godsförvaring. Någon gång under perioden 1950-1970 skedde moderniseringar och vakuumtoalett installerades på båda våningarna. Dasset på gården revs i samband med detta.

KULTURHISTORISK VÄRDERING

Stationsbyggnader hörde under 1800-talets senare hälft till samhällets mer betydelsefulla gemensamhets anläggningar. Flertalet av de små stationshusen som uppfördes på landsbygden har på senare tid byggts om till bostäder eller rivits. Läggesta nedre är ett typiskt landsbygdsstationshus som berättar om gångna tiders byggnadssätt och har därmed både samhällshistoriskt och byggnadshistoriskt värde. Med sin bevarade och tidstypiska arkitektur i fornordisk stil har byggnaden också ett högt arkitekturhistoriskt värde. Värdebärande detaljer är ursprunglig volym, fasader med ursprunglig liggande och stående panel, dekorativa snickeridetalljer och spetsbågiga fönster samt det utskjutande verandataket. Hela miljön har ett högt miljöskapande värde.

RESTAURERING

År 1995 tog museiföreningen Östra Södermanlands Järnväg över byggnaden. I samband med detta gjordes en uppmätning av huset och renoveringsförslag upprättades. Renoveringen startade 1997 med omläggning av taket och därefter gjordes en invändig renovering. Med hjälp av äldre bilder har man återskapat interiören till ett typiskt landsortsstationshus med utnyttjande av kvarvarande ursprungsdetalljer i de utrymmen som används för museal verksamhet. De rum som återställts och målats om är väntsalen, biljetthallen och trafikexpeditionen. Under 2014 kompletterades anläggningen med en ny vagnhall belägen söder om stationshuset. Tidigt väcktes också tanken på att återställa husets ursprungliga färgsättning exteriört. Sörmlands museum kontaktades och under sommaren 2015 hölls ett inledande möte och i samband med detta gjordes en enklare färgundersökning av fasaden.

Ursprunglig färgsättning exteriör

Vid skrapning av fasaderna konstaterades att stationshuset har haft fyra olika färgsättningar. Byggnaden var ursprungligen målad med lasyr, som med dagens

metoder inte exakt går att återskapa. Vid skrapning av fasader och vid studier av äldre fotografier konstateras att byggnaden måste ha varit tvåfärgad redan i ett tidigt stadium, möjligen redan från början. Första våningen var målad i en gulbrun kulör för att efterlikna ek (linoljefärg med pigment av obränd terra). Övervåningen hade en rödbrun kulör som överensstämmer med bränd terra. Fönstersnickerier och dörrar var engelskt röda.

Lennart Welander har i sitt häfte om Läggesta redogjort för fyra kända ommålningstillfällen. År 1922 (troligen ommålning av fasader likt befintliga), 1934 (ombyggnader- och ommålning) samt 1956 och 1975. Under perioden då SJ ansvarade för byggnaden var stationshuset till en början helt grått (gråblå kulör), se framskrapade ytor och därefter ljusgult med vita fönstersnickerier och blågråa dörrar.

Utförda åtgärder

Borttagning av äldre färglager på fasader, fönster och dörrar utfördes med IR-värme samt viss torrskrapning. Vissa trälagningar har utförts på pelarna som bär det utskjutande verandataket. Äldre elledningar har avlägsnats från fasaden och armatur har bytts ut för att bättre överensstämma med husets karaktär. Taknockens ursprungliga utsmyckning har återställts enligt äldre förlaga och målats i lämplig kulör. Före ommålning av fasader och fönster, utfördes provstrykning och först därefter togs beslut på plats. Fönstren monterades ner och renoverades på verkstad. Målning med linoljefärg har gjorts på fönster, dörrar, fasader, stuprör och hängrännor och övriga snickerier. Byggnaden har efter ommålning återfått sin ursprungliga karaktär och utsmyckning. På sikt kommer också fasadens skyltar med texten "Läggesta stationshus" att bytas mot nya skyltar som bättre överstämmer med husets arkitektur.

Slutbesiktning

Vid slutbesiktning som gjordes den 7 juli, var arbetet i stort sett färdigt, men målning av fasaden ovan verandan pågick fortfarande och arbetet med att sätta tillbaka fönstrens ytterbågar var inte helt färdigställt. Vidare beslöts att ändra färgsättningen på de nytillverkade taknocksdekorationerna samt att byta belysningsarmaturen på fasaden och verandan. För att säkerställa att allt åtgärdats, krävdes ytterligare ett platsbesök. Vid besök den 9 augusti konstateras att taknocksdekorationen och samtliga fönster är på plats och målningsarbetet är utfört till belåtenhet, utan anmärkning.

27. Vid slutbesiktningen görs en sista kulörjustering av taknocksdekorationen före montering. Beslut tas om att tulpanen bör målas likt stjärnan. SLM D2016-2444

28. Stationshuset har återfått in ursprungliga karaktär. SLM D2016-2445

29. Läggesta nedre augusti 2016. SLM D2016-2446

KÄLLFÖRTECKNING

Övriga uppgifter

Beslut om bidrag från Länsstyrelsen 434-6534-2414

Arkiv

Riksarkivet i Arninge, ritningar och kontrakt med personal

Sörmlands museum arkiv

Litteratur

Fredén Sven, Stockholm 2009. *Östra Södermanlands Järnväg och dess föregångare*, Sveriges äldsta museibana 1959-2009

Linde Bjur Gunilla, Engström Krister, Stockholm 2010, *Stationshus Järnvägsarkitektur i Sverige*

Linde, Gunilla, Malung 1999, *Stationshus 1855-1895 A.W. Edelsvärd som järnvägsarkitekt*

Welander Lennart, Eksjö 1998, *Läggesta Knutpunkt från Vikingatid till nutid, Järnvägen i Läggesta NrSIJ-SJ-ÖSIJ*

Skrifter

Henriksson Eric, *Längs spåren i Södermanlands län*

Muntliga uppgifter

Terese Lundin vid Riksarkivet i Arninge

Hemsidor

<http://www.vsjs.org/Stationer/Sormland%20Banvaktstugor%20v%203.2.pdf>

Banvakt.se

Bebyggelseregistret
<http://www.bebyggelseregistret.raa.se/bbr2/home.raa>

Fotografier på svenska järnvägsmiljöer
<http://jvgfoto.se/>

Kulturmiljöbild,
<http://kmb.raa.se>